

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В БАЛКАНСЬКИХ КРАЇНАХ (НА ПРИКЛАДІ ХОРВАТІЇ ТА ЧОРНОГОРІЇ)

TRENDS AND FEATURES OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE BALKAN COUNTRIES (CROATIA AND MONTENEGRO)

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.47-3>

Бондаренко А.Г.

студентка

Запорізький національний університет

Самойленко Ю.С.

аспірантка

Запорізький національний університет

Bondarenko Anastasia

Zaporizhzhia National University

Samoilenko Yuliya

Zaporizhzhia National University

У статті досліджується стан туристичної сфери в таких країнах, як Чорногорія та Хорватія, за період 2012–2017 рр., аналізуються основні тенденції та проблеми розвитку цієї галузі й пропонуються шляхи щодо їх вирішення. Стаття розкриває взаємозв'язок між доходами та витратами, а також актуальні проблеми, що виникають у цій сфері. Проведено дослідження взаємозалежності кількості туристів, витрат на туристичну галузь та доходів від неї на основі аналізу статистичних даних. Розглянуто проблему законодавчо не узгоджених рішень, що призводить до помірному розвитку деяких видів туризму в Хорватії. Досліджено вплив швидкого розвитку орендного бізнесу в Чорногорії та приватного сектору з надання готельних послуг, що показує нерозгорнуту інфраструктуру готельного бізнесу. Перераховані проблеми є досить важливими для сучасного стану туризму та економік досліджуваних країн, оскільки ці держави децю залежні від туристичної галузі. Вирішення цих проблеми може позитивно вплинути на подальший розвиток цієї галузі та економіки у цілому.

Ключові слова: готельний бізнес, екотуризм, кількість відвідувачів, надходження від туристичної сфери, туристична галузь, Хорватія, Чорногорія.

В статті досліджується стан туристичної сфери в таких країнах, як Чорногорія та Хорватія, за період 2012–2017 рр., аналізуються основні тенденції та проблеми розвитку цієї галузі й пропонуються шляхи щодо їх вирішення. Стаття розкриває взаємозв'язок між доходами та витратами, а також актуальні проблеми, що виникають у цій сфері. Проведено дослідження взаємозалежності кількості туристів, витрат на туристичну галузь та доходів від неї на основі аналізу статистичних даних. Розглянуто проблему законодавчо не узгоджених рішень, що призводить до помірному розвитку деяких видів туризму в Хорватії. Досліджено вплив швидкого розвитку орендного бізнесу в Чорногорії та приватного сектору з надання готельних послуг, що показує нерозгорнуту інфраструктуру готельного бізнесу. Перераховані проблеми є досить важливими для сучасного стану туризму та економік досліджуваних країн, оскільки ці держави децю залежні від туристичної галузі. Вирішення цих проблеми може позитивно вплинути на подальший розвиток цієї галузі та економіки у цілому.

горія і Хорватія, за період 2012–2017 гг., анализируются основные тенденции и проблемы развития этой отрасли и предлагаются пути их решения. Статья раскрывает взаимосвязь между доходами и расходами, а также актуальные проблемы, возникающие в этой сфере. Проведено исследование взаимозависимости количества туристов, расходов на туристическую отрасль и доходов от нее на основе анализа статистических данных. Рассмотрена проблема законодательно не согласованных решений, что приводит к умеренному развитию некоторых видов туризма в Хорватии. Исследуется влияние быстрого развития арендного бизнеса в Черногории и частного сектора по предоставлению гостиничных услуг, что показывает неразвернутую инфраструктуру гостиничного бизнеса. Вышеперечисленные проблемы являются достаточно важными для современного состояния туризма и экономик исследуемых стран, поскольку эти государства несколько зависят от туристической отрасли. Решение этих проблем может положительно повлиять на дальнейшее развитие этой отрасли и экономики в целом.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, количество посетителей, поступления от туристической сферы, туристическая отрасль, экотуризм, Хорватия, Черногория.

The article explores the state of tourism in countries such as Montenegro and Croatia for the period 2012-2017, observes the main trends and problems of the development in this industry and suggests ways to solve them. The article reveals the relationship between income and expenses, as well as the current issues that arise in this area. These phenomena are analyzed on the basis of statistics. Regression analysis in MS Excel is used to find out the relationship between the number of tourists, spending on the tourism industry and income from it and hypothesis about the impact of the above factors on the GDP of the countries. The problem of legally inconsistent decisions is considered, which leads to a moderate development of some types of tourism in Croatia. The impact of the rapid development at the rental business in Montenegro and the private sector of hotel services, shows us the unformed infrastructure of the hotel business. tendencies of tourism development of these countries are considered as those which have sufficient influence of this sector of economy on GDP formation. The article reflects both the differences between countries, such as the area and the number of tourists visiting Montenegro and Croatia each year, and their similarity, which depends on the development of the tourism industry of their economies. These problems are quite important for the current level of tourism and the economies of the countries, as these countries are somewhat dependent on the tourism industry. The solving these issues can have a positive impact on the further development of this industry and the economy as a whole. The question is raised about the impact of Chinese investments, which are actively involved in the development of tourism business in these countries. Thanks to the help of China, countries began to improve their transport infrastructure. This could be an impetus for the growth of tourism businesses and economies in Croatia and Montenegro. The article outlines the directions that countries need to pay attention to in order to have a steady development of tourist flow and higher incomes in the budgets of the countries, and the problems of the tourism industry without solving which countries will not be able to compete with the developed countries of Western Europe.

Key words: Croatia, ecotourism, hotel business, Montenegro, number of visitors, revenues from tourism, tourism industry.

Постановка проблеми. За останнє десятиріччя у Балканському регіоні спостерігається тенденція до активного розвитку туристичної галузі економіки. Особливістю даного процесу є той факт, що така динаміка простежується як у балканських країнах – членах ЄС, так і в країнах, які є претендентами на вступ. І тут особливу увагу привертають саме Хорватія та Чорногорія, які є найуспішнішими представниками регіону у сфері розвитку туризму, де щорічно спостерігається поступове збільшення потоку туристів.

Така тенденція пояснюється низькими цінами на проживання і харчування, широким спектром туристичних послуг у цих країнах. Слід відзначити, що на відміну від Хорватії Чорногорія не є членом ЄС, її приєднання заплановано на 2025 р., проте з 2002 р. євро є державною валютою, тому це створює зручні умови для громадян Європейського Союзу подорожувати Балканським регіоном.

Привертає увагу й той факт, що Балканські країни приваблюють туристів із пострадянського простору, для більшості з яких на першому місці

стоїть ціна, а не якість. Ураховуючи цей чинник та соціально-культурні особливості регіону, у Хорватії та Чорногорії існує поширене явище надання туристичних послуг приватними господарствами, ніж спеціалізованими комфортабельними готелями. Втім, це створює проблеми для поповнення бюджетів країн та розвитку великих мережевих готелів. Така проблема призводить до недоотримання повноцінних інвестицій та незначних вкладень у розвиток туристичної інфраструктури.

З огляду на існуючу проблему, постає питання, чому уряди обох країн не впроваджують заходи щодо вирішення діяльності приватних господарств та не приймають до уваги пропозиції інвесторів.

Відтермінування вирішення таких нагальних питань може спричинити туристичний колапс уже в найближчому майбутньому. Нерозвинена інфраструктура не приваблює туристів, а, навпаки, змушує їх шукати нові місця для відпочинку. У сучасному світі, якщо країна є залежною від туристичної сфери, вона має бути конкурентоспроможною на ринку, користуватися попитом та бути туристично привабливою. Враховуючи контраверсійність Хорватії та Чорногорії на туристичному ринку Європи, тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те що питання розвитку туристичної сфери економіки в Балканських країнах є достатньо поширеним серед науковців, ступінь досліджуваності окремих країн відрізняється. Наприклад, в українській історіографії широкою популярністю серед науковців користується саме Хорватія. Так, Ю.М. Денисюк, В.М. Матвієнко та Н.М. Матвієнко досліджували особливості туристичної сфери у Хорватії та динаміку її відвідувань резидентами Європейського Союзу впродовж 2006–2011 рр., а також перспективи подальшого розвитку туристичної сфери країни та інтерес держави у цьому процесі [1; 3]. У спільному дослідженні В.М. Матвієнко та І.І. Околович висвітлюють питання щодо можливостей України розвинути туристичну галузь на прикладі Хорватії [2].

Якщо говорити про Чорногорію, то слід зауважити, що ця невелика балканська країна ще не здобула такої подібної до Хорватії популярності серед українських дослідників, проте її туристичний складник національної економіки є не менш цікавим для дослідження. Серед науковців, що займалися туристичним кліматом Чорногорії, варто виділити В.І. Григор'єву та І.Г. Хальчевську [4]. У їхніх дослідженнях проаналізовано розвиток сфери послуг та стан інвестиційного клімату в Чорногорії, який уже протягом тривалого часу є привабливим для іноземних інвесторів. Відмінність наукового інтересу до Хорватії і Чорногорії, ймовірно, зумовлюється тим, що Хорватія є членом ЄС, а Чорногорія – ні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та порівняльний аналіз взаємозалежності

щорічного потоку туристів, витрат на туристичну галузь та доходів від неї в Хорватії та Чорногорії за допомогою регресійного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізаційні процеси, що розкривають можливості для споживачів туристичних послуг, призводять до розширення спектру цих послуг та збільшення на них попиту. На Балканах спостерігається така тенденція щорічного зростання кількості туристів, тому економіки країн, які намагаються надавати споживачам якісний та конкурентоспроможний відпочинок, стають усе більше залежними від туристичної сфери. Одними з таких країн є Хорватія та Чорногорія, де туризм у складі ВВП перевищує 10%, а саме в Хорватії – 15%, у Чорногорії – близько 11% [12].

Хорватія – держава, що розташована на заході Балканського півострова. Адриатичне узбережжя країни й острови є популярним напрямком міжнародного туризму. Туристичний сезон тут триває з травня до жовтня і користується неабияким попитом серед шанувальників водних видів відпочинку та спорту. Туристична індустрія в Хорватії достатньо розвинена і становить значну частку хорватської економіки. На додаток до пляжів Хорватії у віддалених від моря регіонах країни туристи відвідують столицю Хорватії Загреб, місто Вараждин і національний парк Плітвицькі озера. Сім об'єктів у Хорватії включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У країні організовано вісім національних та 11 природних парків [11].

Чорногорія є не менш туристично привабливим напрямком для мандрівників. Ця маленька гірська країна так само розташована на узбережжі Адриатичного моря, на південному заході Балканського півострова [11]. Незважаючи на той факт, що валюта в Чорногорії – євро, відпочивати тут набагато дешевше, ніж у Хорватії, що й приваблює туристів з усього світу.

Як для внутрішніх мандрівників, так і для туристів з-за кордону Чорногорія пропонує достатньо широкий спектр відпочинку та розваг для різних вікових груп населення починаючи від дитячих розважальних центрів і закінчуючи нічними клубами. Також країна багата на природно-географічні та історичні пам'ятки. Чорногорські туристичні фірми пропонують жителям та гостям країни відвідати такі визначні місця, як монастир Острог, Боко-Которська бухта з її «блакитними гротами», оглядовий майданчик Котора і Старе місто, Скадарське озеро і каньйон річки Тара, пляж Яз і Велика Плажа [11].

Розглядаючи туристичний потік у Хорватії, зауважимо, що кожного року її відвідують понад 10 млн. осіб, і їхня кількість постійно зростає. Так, за період 2012–2017 рр. відвідування цієї країни збільшилося на 50,4%. Цікавим є факт, що у той самий період часу відвідування Чорногорії також зростало і становило 48,5% від 2012 р. Згідно зі статистикою, відсоток зростання відрізняється лише на 1,9%, однак

це показує збільшення постійного інтересу серед мандрівників до Балканських країн (табл. 1) [5; 6].

Таблиця 1
Динаміка відвідувань Хорватії та Чорногорії туристами, 2012–2017 рр.

Рік	Хорватія		Чорногорія	
	млн осіб	%	млн осіб	%
2012	10,369		1,264	
2013	10,948	5,6	1,324	4,7
2014	11,623	6,2	1,350	2,0
2015	12,683	9,1	1,560	15,5
2016	13,809	8,9	1,662	6,5
2017	15,593	12,9	1,877	12,9

Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

За даними Євростату, у 2017 р. Хорватія набула статусу третьої країни в ЄС за популярністю відвідування туристів – приблизно 81,9 млн. ночей проведено туристами в країні [7].

Якщо проаналізувати витрати країн на туристичну галузь, можна помітити однакові тенденції, що склалися впродовж періоду 2012–2017 рр., а саме деяке зниження витрат у 2014–2015 рр. та збільшення їх у наступних роках (табл. 2) [5; 6].

Таблиця 2
Динаміка витрат країн та туристичну сферу, 2012–2017 рр.

Рік	Хорватія		Чорногорія	
	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%
2012	0,962		0,067	
2013	0,923	-4,05	0,081	20,8
2014	0,865	-6,3	0,079	-2,5
2015	0,770	-11,0	0,068	-13,9
2016	0,954	23,9	0,091	33,8
2017	1,399	46,6	0,091	0

Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

Загалом за період із 2012 по 2017 р. країни збільшили витрати на туристичну галузь: на 45,4% – Хорватія та на 35,8% – Чорногорія. Хоча витрати зросли, але можна спостерігати зв'язок між витратами на туризм та отриманими в результаті доходами (рис. 1).

Аналізуючи графік динаміки надходжень від туристичної галузі, можна стверджувати, що за роки, коли витрати на туристичну сферу в обох країнах були зменшені, країни почали втрачати свої доходи. Саме 2014–2015 рр. є найменш доходними у розглянутому періоді. Як наслідок, у 2016 р. відбулося зменшення кількості міжнародних туристів.

Державні та приватні організації обох країн, які надають туристичні послуги, зробили висновки на основі результатів їхньої туристичної діяльності з 2015 р., що витрати суттєво зросли. Вирішенням цієї проблеми стала зміна державної політики в обох країнах щодо економіки туристичної галузі.

Хорватія, маючи набагато більший ВВП та розмір доходів від туристичної діяльності, втратила більше від недоотримання доходів із туристичної галузі. На противагу цьому частка туристичної галузі в Чорногорії зростає більш швидкими темпами, ніж у Хорватії. З 2012 по 2017 р. приріст надходжень у Хорватії становив 24,8%, тоді як у Чорногорії – 28,95%.

Для підтвердження нашої тези щодо залежності економік Хорватії та Чорногорії проведемо в MS Excel регресійний аналіз наведених вище даних та додаємо до цього загальне ВВП країн.

Так, ми отримуємо дві моделі:

1. $y=38,73-2,61x_1+6,4x_2+4,3x_3$ – для Хорватії;

2. $y=0,17-1,49x_1+11,11x_2+5,8x_3$ – для Чорногорії, де y – ВВП, x_1 – кількість туристів, x_2 – витрати на туристичну сферу, x_3 – доходи від цієї сфери.

Відповідно до результатів регресійного аналізу, можна стверджувати, що за зменшення кількості туристів витрати на туризм збільшуються, а доходи – зменшуються. Отже, така тенденція негативно вплинула на ВВП обох країн, що підтверджує наше твердження про залежність економік Хорватії та Чорногорії від туристичної галузі.

Аналізуючи економічний аспект розвитку туризму в Хорватії та Чорногорії, неможливо оминути й політичний компонент, що зумовлений появою в регіоні привабливих інвестиційних проєктів КНР. Через торгіву війну США та Китаю останньому потрібно знаходити ринки збуту товарів, щоб не втрачати доходи [9].

Так, китайська компанія, яка займається будівництвом доріг та мостів, виграла тендер на проєкт будівництва моста Пелешац у Хорватії. Цей проєкт є доволі стратегічним для Хорватії, оскільки після завершення будівництва міст з'єднуватиме північ

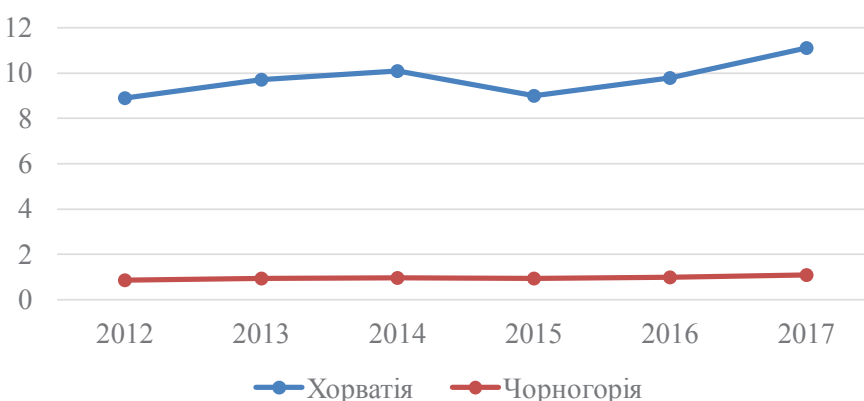

Рис. 1. Динаміка надходжень від туристичної галузі, млрд. дол. США

Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

та південь країни. А це, своєю чергою, є новим поштовхом для розвитку транспортних, торгових та інших шляхів країни та інфраструктури у цілому.

Інвестиційні інтереси КНР не оминають і Чорногорію. У 2014 р. Китай надав кредит чорногорському уряду для створення можливості побудувати нову автомагістраль Подгориця довжиною 165 км. Ця автомагістраль призначалася для сполучення порту Бар на Адриатичному узбережжі Чорногорії із Сербією, яка не має виходу до моря. Нова економічно вигідна перспектива була дуже приваблива для Чорногорії.

Отже, маємо тенденцію впливу КНР на економіку та туристичну сферу цих країн. Можна сказати, що вплив на розвиток економік не є однозначним, але ці та інші інвестиційні проекти Китаю мають позитивні особливості в збільшенні туристичних потоків. Так кількість китайських туристів, що відвідали Хорватію у 2018 р., збільшилася на 60% порівняно з 2017 р.

Окрім туристичних інтересів, Китай бачить у Балканах можливість транзитних шляхів до Західної Європи для розширення ринків збуту своїх товарів. Утім, Хорватія та Чорногорія за допомогою цих інвестицій можуть вирішити проблеми своєї транспортної інфраструктури, яких не змогли уникнути через брак коштів у бюджетах своїх країн та через це вплинути на якість надання туристичних послуг і розвиток бізнесу в цілому [8].

Незважаючи на дуже успішний розвиток туристичної сфери у цих країнах, є певні проблеми розвитку цієї галузі.

Передусім звернімо увагу на недосконале законодавство та неузгодженість дій влади в Хорватії. Через неприйняття необхідних рішень щодо використання природних ресурсів туристична галузь не може повністю залучити достатньо інвестицій для розвитку туризму у центральних регіонах країни, які мають багаті природні ресурси, але не мають законодавчо прозорих рішень щодо їх використання. Це створює проблеми в розвитку екотуризму, який нині швидко розвивається.

Іншою проблемою туризму Хорватії можна вважати недостатню готельну інфраструктуру країни. Більшість туристів надає перевагу проживанню у приватному секторі, а не в готелях. Це зменшує дохід готелів та не дає змоги ефективно вкладати кошти в розвиток цієї інфраструктури.

Із такою самою проблемою стикається й Чорногорія. А також хаотична розбудова приватних будинків задля створення бізнесу по оренді їх туристами призводить до втрати країною статусу з якісним туристичним сервісом порівняно з країнами Західної Європи [10].

На нашу думку, ефективними методами щодо вирішення вищезазначених проблем є:

- розгляд законодавчих актів щодо обмежень розвитку екотуризму, узгодження щодо прийня-

тих рішень та запровадження нових законодавчих актів, що врегулюють подальший розвиток цього виду туризму з найменшими втратами;

- запровадження на законодавчому рівні обмежень на надмірну розбудову орендного бізнесу для їх контролю, що спричинить позитивний вплив на якісний розвиток готельної інфраструктури;

- підвищення якості готельних послуг та сервісу, що може бути поштовхом для туристів вибрати саме готель, аніж орендовані приміщення та приватний сектор.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, з проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

По-перше, за розглянутий період 2012–2017 рр. туристична галузь у Хорватії та Чорногорії розвивалася доволі великим темпами, тільки в 2014–2015 рр. був спад у доходах до бюджету.

По-друге, можна стверджувати, що між кількістю туристів, доходами та витратами на туристичну сферу є стійкий зв'язок, що говорить про певну залежність розвитку економік країн від туризму.

По-третє, за допомогою інвестицій із КНР країни матимуть більш конкурентну інфраструктуру, що даватиме їм ще більше прибутків та стимулюватиме подальший розвиток економіки.

По-четверте, існує низка проблем, що сповільнюють розвиток туристичної інфраструктури, але є й шляхи щодо їх вирішення.

У цілому потрібно відзначити, що цим країнам необхідно звернути увагу на вищевказані проблеми, щоб у сучасних умовах конкуренції та глобалізації швидко розвивати туристичну галузь та запроваджувати новітні підходи до відпочинку й не втратити привабливість для різних груп туристів.

Отже, Чорногорія і Хорватія можуть підтримувати належний розвиток туризму протягом календарного року, розвиваючи екотуризм, екстремальний туризм, історичний та екскурсійний. Також раціональним рішенням є надання переваги розвитку гірськолижному напрямку з урахуванням попиту на цей вид відпочинку в останні роки. Для цього урядам як Хорватії, так і Чорногорії необхідно проводити активну політику популяризації даних видів відпочинку, запроваджувати державні програми розвитку та активно залучати зарубіжні інвестиції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Матвієнко Н.М., Матвієнко В.М., Денисюк Ю.М. Розвиток сільського зеленого туризму в Хорватії: досвід для України. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_13/11.pdf (дата звернення: 10.11.2019).
2. Матвієнко Н.М., Матвієнко В.М., Околович І.І. Конкуренентоспроможність Хорватії на світовому ринку туристичних послуг: досвід для України. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_17/Ch17_Article9_Croatia-competitiveness-on-the-global-tourism-market.html (дата звернення: 10.11.2019).

3. Матвієнко Н.М., Денисюк Ю.М. Сучасний стан та перспективи розвитку туризму Хорватії. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Географія та туризм*. 2012. Вип. 23. С. 187–193.

4. Хільчевська І.Г., Григор'єва В.І. Інвестиційний клімат Чорногорії у сфері туризму. URL: http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-69/Khilchevska_Hryhoryeva.pdf (дата звернення: 10.11.2019).

5. Кнеома – мировой атлас данных: Хорватия. URL: <https://knoema.ru/atlas/Хорватия> (дата звернення: 10.11.2019).

6. Кнеома – мировой атлас данных: Черногория. URL: <https://knoema.ru/atlas/Черногория> (дата звернення: 10.11.2019).

7. Eurostat: Tourism statistics at regional level. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Tourism_statistics_at_regional_level (дата звернення: 10.11.2019).

8. Top Ten News of China-Croatia Relations in 2018. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbd_665378/t1631445.shtml (дата звернення: 10.11.2019).

9. Торговая война США и Китая. URL: <https://www.dsnews.ua/world/torgovaya-voyna-ssha-i-kitaya-glavnoe-06082019090600> (дата звернення: 10.11.2019).

10. Заричная Е. Экотуризм в Хорватии. Проблемы и перспективы. URL: <https://ruskaljetopis.hr/info.phtml?c=10&id=635> (дата звернення: 10.11.2019).

11. Алін-тур. Країни. URL: <https://alintour.in.ua/tours.php?c> (дата звернення: 10.11.2019).

12. Лето в разгаре: какие страны больше всего зарабатывают на туризме. URL: <https://psm7.com/articles/kakie-strany-bolshe-vsego-zarabatyvayut-na-turizme.html> (дата звернення: 10.11.2019).

REFERENCES:

1. Matvienko N.M., Matvienko V.M., Denisyuk Y.M. Rozvytok silskoho zelenoho turyzmu v Khorvatiyi: dosvid dlya Ukrainy [The development of rural green tourism in Croatia: experience for Ukraine] Available at: http://maptimes.inf.ua/CH_13/11.pdf (accessed 10 November 2019).

2. Matvienko N.M., Matvienko V.M., Okolovich I.I. Konkurentospromozhnist Khorvatiyi na svitovomu rynku turystychnykh posluh: dosvid dlya Ukrainy.

[Competitiveness of Croatia in the world market of tourist services: experience for Ukraine] Available at: http://maptimes.inf.ua/CH_17/Ch17_Article9_Croatia-competitiveness-on-the-global-tourism-market.html (accessed 10 November 2019).

3. Matvienko N.M., Denisyuk Y.M. (2012) Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku turyzmu Khorvatiyi [The current state and prospects of tourism development in Croatia] K: KNU them. T. Shevchenko, Geography and Tourism. no. 23, pp. 187–193.

4. Hilchevska I.G., Grigorieva V.I. Investytsiynnyy klimat Chrnohoriyi v sferi turyzmu [Investment climate of Montenegro in tourism] Available at: http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-69/Khilchevska_Hryhoryeva.pdf (accessed 10 November 2019).

5. Kneoma – World Data Atlas: Croatia. Available at: <https://knoema.ru/atlas/Хорватия> (accessed 10 November 2019).

6. Kneoma – World Data Atlas: Montenegro. Available at: <https://knoema.ru/atlas/Черногория> (accessed 10 November 2019).

7. Tourism statistics at regional level Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Tourism_statistics_at_regional_level (accessed 10 November 2019).

8. Top Ten News of China-Croatia Relations in 2018 Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbd_665378/t1631445.shtml (accessed 10 November 2019).

9. Torgovaya voyna SSHA i Kitaya [The trade war of the United States and China] Available at: <https://www.dsnews.ua/world/torgovaya-voyna-ssha-i-kitaya-glavnoe-06082019090600> (accessed 10 November 2019).

10. Zarichnaya Ye. EKOTURIZM V KHORVATII. Problemy i perspektivy [ECOTOURISM IN CROATIA. Problems and prospects] Available at: <https://ruskaljetopis.hr/info.phtml?c=10&id=635> (accessed 10 November 2019).

11. Alin Tour. Countries [Alin-tur. Krayiny] Available at: <https://alintour.in.ua/tours.php?c> (accessed 10 November 2019).

12. Leto v razgare: kakiye strany bol'she vsego zarabatyvayut na turizme [Summer is in full swing: which countries make the most money on tourism] Available at: <https://psm7.com/articles/kakie-strany-bolshe-vsego-zarabatyvayut-na-turizme.html> (accessed 10 November 2019).